

Imam Sadiq Research Institute

for Islamic Sciences

Research Institute for Political
and Defence Studies

P. ISSN: 2345-5705 & E. ISSN: 2717-3720

Website: <http://ipr.isri.ac.ir>

Autumn 2025 & Winter 2026

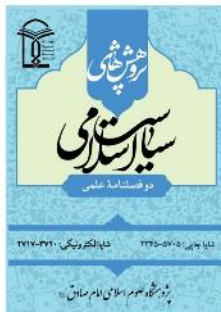
Explaining the Dimensions and Components of Popular Participation in Religious Governance with an Emphasis on the Quranic Thoughts of Imam Khamenei (May Allah protect him)

Alireza Rajabi*

DOI: 10.22034/ipr.2026.551925.2314

Receipt: 2025/10/07 - Revised: 2025/10/27- Accepted: 2026/02/10

(158-190)

Abstract

The issue of popular participation in governance from the perspective of Imam Khamenei's (Ayatollah Seyyed Ali) Quranic thoughts is considered as a fundamental pillar of the stability and development of the Islamic system. The present study, by posing the question, "Based on the Quranic thoughts of Imam Khamenei (Ayatollah Seyyed Ali), what are the dimensions and components of popular participation in religious governance and how can they be explained within the theoretical framework of religious governance?", has addressed the conceptual explanation and structural analysis of participation. The aim is to identify and explain the mechanisms for strengthening public participation in the social, political, cultural, security, economic, and educational fields and its strengthening capacities from the perspective of the Quran and the statements of the Supreme Leader. This research was conducted with a qualitative approach and using the content analysis method. The data under study were extracted from the statements and messages of the Leader of the Revolution in the last three decades and then analyzed through a coding process. The findings showed that popular participation, both in the field of social reconstruction and construction and in the political arena, as a religious duty, is the cause of maintaining the country's independence, the insurer of the Islamic Revolution and the factor of national excellence. Its strengthening depends on education, creating infrastructure and institutionalizing a culture of responsibility. Finally, the research suggests implementation mechanisms and solutions to remove obstacles and points out limitations such as focusing on qualitative data and the lack of field surveys.

Keywords: Participation, governance, popular participation, Quranic thought, Imam Khamenei (may Allah protect her).

*. Corresponding author: PhD in Educational Management, Researcher in the Field of Training, Education and Organizational Culture, Tehran, Iran. Rajabia59@yahoo.com

پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (ع)
پژوهشکده مطالعات سیاسی و دفاعی
P-ISSN: 2345-5705 & E-ISSN: 2717-3720
نشانی پانگه تیریه: http://ipr.isri.ac.ir
پاییز و زمستان ۱۴۰۴

تبیین ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت مردمی در حکمرانی دینی با تأکید بر اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (عجله)

علیرضا رجبی**

DOI: 10.22034/ipr.2026.551925.2314

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۱۵ - تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۰۵ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۲۱
(۱۵۸-۱۹۰)

چکیده

مسئله مشارکت مردمی در حکمرانی از منظر اندیشه‌های قرآنی امام خامنه‌ای (عجله)، به عنوان رکن اساسی پایداری و بالندگی نظام اسلامی مطرح است. پژوهش حاضر با طرح این پرسش که «بر اساس اندیشه‌های قرآنی امام خامنه‌ای (عجله)، ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت مردمی در حکمرانی دینی کدام اند و چگونه می‌توان آنها را در چارچوب نظری حکمرانی دینی تبیین نمود؟» به تبیین مفهومی و تحلیل ساختاری مشارکت پرداخته است. هدف، شناسایی و تبیین سازوکارهای تقویت مشارکت عمومی در حوزه‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، امنیتی، اقتصادی و تربیتی و ظرفیت‌های تقویت‌کننده آن از منظر قرآن و بیانات معظم له است. این پژوهش با رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام شد. داده‌های مورد بررسی از بیانات و پیام‌های رهبر انقلاب در سه دهه اخیر استخراج و سپس طی فرایند کدگذاری تحلیل شدند. یافته‌ها نشان داد که مشارکت مردمی، هم در عرصه بازسازی و سازندگی اجتماعی و هم در صحنه سیاسی، به مثابه وظیفه‌ای شرعی، موجب حفظ استقلال کشور، بیمه‌کننده انقلاب اسلامی و عامل تعالی ملی است. تقویت آن در گرو آموزش، ایجاد زیرساخت‌ها و نهادینه‌سازی فرهنگ مسئولیت‌پذیری است. پژوهش در پایان، سازوکارهای اجرایی و راهکارهای رفع موانع را پیشنهاد کرده و به محدودیت‌هایی چون تمرکز بر داده‌های کیفی و نبود پیمایش میدانی اشاره می‌کند.

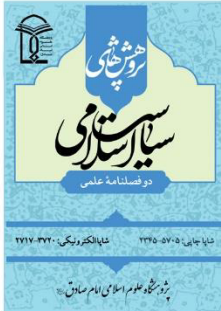
واژگان کلیدی: مشارکت، حکمرانی، مشارکت مردمی، اندیشه قرآنی، امام

خامنه‌ای (عجله)

* این مقاله در «کنگره بین‌المللی اندیشه‌های قرآنی حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای دام‌ظله در حوزه سیاست و حکمرانی» ارائه شده است.

** دانش‌آموخته دکتری مدیریت آموزشی، پژوهشگر حوزه تربیت، آموزش و فرهنگ‌سازمانی، تهران، ایران.

Rajabia59@yahoo.com

مقدمه

مشارکت مردمی، جوهره مردم‌سالاری دینی و زیربنای پایداری، کارآمدی و مشروعیت جمهوری اسلامی ایران است. در اندیشه امام خامنه‌ای «اِنَّظَلَّةً»، مشارکت نه صرفاً ابزار تأمین اقتدار سیاسی یا مشروعیت بخشی، بلکه تجلی ایمان و تکلیف الهی در عرصه جامعه‌سازی و حکمرانی است. در این منطق، مردم تنها ناظران رویدادها نیستند، بلکه کنشگران فعال در تحقق عدالت، توسعه و حفظ اقتدار ملی به شمار می‌آیند. تجربه تاریخی انقلاب اسلامی و کارنامه چهار دهه نظام نشان داده است که استمرار جمهوریت، عبور از بحران‌ها و حفظ وحدت ملی، با حضور آگاهانه مردم در عرصه‌های گوناگون اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و دفاعی پیوندی مستقیم دارد. معظم‌له، مشارکت را «واجب شرعی و ملی» دانسته و بر گسترش فرهنگ مسئولیت‌پذیری از طریق آموزش، شفافیت و ایجاد نهادهای مردمی تأکید کرده‌اند. از این منظر، مشارکت، سازوکار تحقق عدالت و بستر تربیت اجتماعی امت دینی است. با وجود این، ادبیات علمی موجود در حوزه مشارکت مردمی و حکمرانی اسلامی، عمدتاً رویکردی مدیریتی یا نهادی دارد؛ تمرکز آن بر راهکارهای اجرایی، سازوکارهای انتخاباتی یا شاخص‌های جامعه‌شناختی مشارکت است. کمتر پژوهشی به بنیان‌های قرآنی و فکری مشارکت مردمی در منظومه اندیشه قرآنی مقام معظم رهبری به عنوان یک دستگاه نظری منسجم در باب مردم‌سالاری دینی، پرداخته است. این کاستی باعث شده مشارکت، بیشتر به صورت «رفتار سیاسی» تحلیل شود نه «امر ایمانی و الهی» در ساختار حکمرانی دینی. از سوی دیگر، با تحول چالش‌های حکمرانی در جهان اسلام و ضرورت تقویت سرمایه اجتماعی در جامعه ایرانی، نیاز به چارچوبی نظری - قرآنی برای نهادینه‌سازی مشارکت بیش از پیش احساس می‌شود؛ چارچوبی که بتواند پیوند میان ایمان، عدالت و حضور اجتماعی مردم را در قالب مدل حکمرانی دینی تبیین کند و از تفسیرهای صرفاً سیاسی یا ابزاری فراتر رود. با وجود اهمیت مشارکت مردمی در حکمرانی دینی، مرور پیشینه‌های پژوهشی نشان می‌دهد که مطالعات موجود عمدتاً به ابعاد کلی مشارکت در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی پرداخته‌اند و کمتر به طور اختصاصی به تبیین نظری

مشارکت مردمی بر اساس مبانی قرآنی و اندیشه رهبری انقلاب اسلامی توجه کرده‌اند. پژوهش‌هایی مانند نوریان و همکاران (۱۴۰۲) و عبدالمحمد سقا و طاهری (۱۴۰۳) بر جنبه‌های نهادی و موانع مشارکت متمرکز بوده‌اند، در حالی که مطالعاتی چون موسوی جشنی و همکاران (۱۴۰۲) و عنبرمو (۱۴۰۰) مردم‌سالاری دینی و حکمرانی مطلوب اسلامی را در چارچوبی کلان‌تر بررسی کرده‌اند. با این حال، خلأ یک مدل جامع و بومی که ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت مردمی را مستقیماً از قرآن و بیانات امام خامنه‌ای استخراج و در قالب یک چارچوب نظری منسجم برای حکمرانی دینی ارائه دهد، همچنان احساس می‌شود. بر همین اساس، این پژوهش درصدد است شکاف موجود در ادبیات علمی را پر کند؛ یعنی از سطح توصیف فرهنگی یا مدیریتی مشارکت به سطح تبیین نظری و قرآنی مشارکت مردمی در حکمرانی دینی بر مبنای اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای گذار نماید. از این رو، این مطالعه بر پاسخ به پرسش بنیادین زیر متمرکز است: «بر اساس اندیشه‌های قرآنی حضرت امام خامنه‌ای، ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت مردمی در حکمرانی دینی کدام‌اند و چگونه می‌توان آنها را در چارچوب نظری حکمرانی دینی تبیین نمود؟»

۱. مفهوم‌شناسی:

۱-۱. مشارکت مردمی: آرنشتاین^۱ مشارکت را فرایند سهم یافتن مردم در قدرت و تأثیرگذاری بر رفتار دولت دانسته و آن را توزیع مجدد قدرت در سطوح مختلف معرفی می‌کند. در ادبیات علمی، مشارکت فرآیندی اجتماعی، چندبعدی و چندفرهنگی است که آحاد جامعه را به ایفای نقش در توسعه ترغیب می‌کند (طالشی و عفتی، ۱۳۸۸: ۴۵). به لحاظ لغوی، «مشارکت» به معنای شریک ساختن یا شرکت دادن در انجام کار با دیگران بوده و از مداخله داوطلبانه در امور مرتبط، همراه با اظهار نظر، انتخاب و نقد تشکیل می‌شود (ملک‌زاده، ۱۳۸۴: ۱۷). این فرآیند بر رشد شخصیت انسانی، ایجاد فرصت‌های نو، رفع موانع و افزایش سرمایه اجتماعی تأکید دارد (نیازی، ۱۳۸۵: ۱۲۹-۱۳۰). در این پژوهش، مشارکت به معنای حضور آگاهانه، داوطلبانه و سازمان‌یافته مردم در انتخابات،

شوراها، بازسازی کشور و حل بحران هاست؛ در راستای مردم‌سالاری و مشروعیت‌بخشی نظام. امام خمینی علیه السلام بازسازی جامعه بدون مشارکت مردم را بی‌فایده می‌دانستند (فتوحی، ۱۳۹۸: ۸۹). مشارکت دارای دو سطح اصلی است: اجتماعی - شامل کنش‌های داوطلبانه در انجمن‌های علمی، دینی و مردمی (عقیلی و باستی، ۱۳۸۹: ۱۳۵) - و سیاسی که می‌تواند بی‌واسطه (رای دادن، انتخاب مسئولان) یا باواسطه (فعالیت حزبی) باشد (آب‌نیک، ۱۳۹۵: ۶۱).

مشارکت مردمی در اندیشه، گفتمان و ادبیات قرآنی امام خامنه‌ای، فرآیند سازمان‌یافته و داوطلبانه حضور آگاهانه آحاد مردم در عرصه‌های سیاسی (به‌ویژه انتخابات)، اقتصادی (تولید و تعاون)، فرهنگی - دینی و نظارتی است که بر مبنای قرآنی تعاون (مائده: ۲)، شورا (شوری: ۳۸)، دعوت به خیر (آل عمران: ۱۰۴) و مشروعیت اجتماعی اولی الامر (نساء: ۵۹) استوار بوده و با هدف تحقق واقعی جمهوریت نظام، تقویت وحدت ملی، افزایش قدرت ملی، صیانت از عدالت و ایجاد تحول پایدار در جامعه اسلامی دنبال می‌شود.

۱-۲. حکمرانی: الگویی از اداره و مدیریت است که طی آن مردم و نهادهای مردمی در سیاست‌گذاری عمومی مشارکت می‌کنند (اسماعیل‌پور و دیگران، ۱۴۰۲: ۷). حکمرانی دینی، راهبرد اداره جامعه مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و اخلاقی است که سیاست‌گذاری را بر اساس شریعت، اصول عقلانی و رعایت ارزش‌های معنوی انجام می‌دهد. در این پژوهش، حکمرانی به ساختاری اطلاق می‌شود که با پایبندی به ارزش‌های اسلامی، مشارکت مردم و نظارت اجتماعی را برای تحقق اهداف دینی و توسعه ملی جلب می‌کند.

۱-۳. اندیشه قرآنی: اندیشه، سرمایه انسان برای کشف مجهولات و تولید معرفت است؛ به معنای تفکر، تأمل و تأمل عقلی (معین، ۱۳۶۲: ۳۷۷؛ دهخدا، ۱۳۷۲، ج ۶: ۳۸۷). علامه طباطبایی، تفکر را «سیر در معلومات برای دست‌یابی به مجهول» تعریف می‌کند (طباطبایی، ۱۳۶۳: ۲۴۸). اندیشه قرآنی مجموعه‌ای از مفاهیم و نظریات برگرفته از قرآن است که به حوزه‌هایی چون انسان‌شناسی، اخلاق، سیاست و اجتماع می‌پردازد و هدف آن هدایت زندگی فردی و جمعی بر اساس آیات الهی است. در این مطالعه، بیانات امام

خامنه‌ای دام‌ظلمة درباره مشارکت مردمی، مصداق اندیشه قرآنی تلقی می‌شود؛ چراکه بر مبانی قرآنی استوار است.

۲. پیشینه پژوهش:

مشارکت فعال مردم در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، محور مشروعیت و پایداری نظام اسلامی است؛ حضوری که افزون بر حق مدنی، تکلیف شرعی تلقی می‌شود و عدالت در توزیع قدرت و منابع را تضمین می‌کند و به افزایش مسئولیت‌پذیری می‌انجامد. نوریان و همکاران (۱۴۰۲) نشان دادند جمهوری اسلامی با تحول نهادی، بستر مشارکت عمومی در تصمیم‌سازی و اداره جامعه را تقویت کرده است. عبدالمحمدسقا و طاهری (۱۴۰۳) بیش از چهل مانع مشارکت را شناسایی کردند که بیشتر جنبه فرهنگی فرهنگی-اجتماعی و سپس سیاسی-حقوقی دارند. موسوی جشنی و همکاران (۱۴۰۲) بر پایه دیدگاه‌های آیت‌الله خامنه‌ای، مردم‌سالاری دینی را «شیوه زیست اجتماعی در چارچوب قوانین و آموزه‌های اسلامی» دانستند. آریان‌پور و دیگران (۱۴۰۲) هشدار دادند تمرکز بر کمیت انتخابات، موجب غفلت از کیفیت مشارکت شده است. عنبرمو (۱۴۰۰) الگویی از حکمرانی مطلوب اسلامی در اندیشه امامین انقلاب ارائه کرد که فراتر از مدل غربی حکمرانی خوب است. فیضمندیان (۱۳۹۶) مشارکت را رکن توسعه در چهار بعد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی معرفی کرد و کشتکار و حاتمی (۱۳۹۴) آن را ابزار حل مسائل و تقویت ساخت قدرت ملی دانستند. اساساً مشارکت مردم به سهم‌شدن در قدرت، نظارت بر سرنوشت و گشودن فرصت‌های پیشرفت می‌انجامد و نتیجه آن، اعتماد، تعهد و تاب‌آوری ملی است. جدول شماره (۱) در یک نگاه خلاصه مطالعات یادشده را نشان می‌دهد.

جدول ۱) یافته‌های کلیدی و ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت مردمی مبتنی بر پژوهش‌ها

نویسندگان / سال	عنوان پژوهش	ابعاد و مؤلفه‌ها
نوریان و دیگران (۱۴۰۲)	رویکردهای جمهوری اسلامی ایران به مشارکت سیاسی به عنوان زیربنای مشروعیت سیاسی با تأکید بر نقش احزاب و تبیین	مشارکت سیاسی، نهادهای مردمی، فرآیند تصمیم‌گیری، سیاست‌گذاری، اداره جامعه

	ابعاد ژئوپلیتیک آن	
مشارکت عمومی، موانع فرهنگی - اجتماعی، موانع سیاسی - حقوقی، توسعه مشارکت	موانع مشارکت مردم در امور عمومی و بیان راهکارهای ارتقای آن برای گسترش مشارکت همگانی در راستای سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه	عبدالمحمدسقا، طاهری (۱۴۰۳)
مشارکت همه‌جانبه، تعاون و همیاری، تمرکززدایی، مشورت، بسط جامعه مدنی، حلقه‌های میانی، امر به معروف و نهی از منکر	الگوی مردم‌سالاری دینی به مثابه شیوه زیست مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای	موسوی جشنی و دیگران (۱۴۰۲)
مشارکت سیاسی آگاهانه، کیفیت مشارکت، بهبود فرآیند انتخاباتی	بررسی چالش‌ها و راهبردهای مشارکت سیاسی آگاهانه در نظام انتخاباتی جمهوری اسلامی ایران	آریان پور و دیگران (۱۴۰۲)
قانون‌گرایی، مشارکت، پیشرفت الگوی اسلامی - ایرانی، آزادی‌های مدنی، امنیت، شفافیت، عدالت، فقرزدایی، سرمایه اجتماعی	بررسی الگوی حکمرانی مطلوب اسلامی در اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی	عنبرمو (۱۴۰۰)
مشارکت اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی	فرهنگ و توسعه مشارکت‌های مردمی	فیض‌مندیان (۱۳۹۶)
مشارکت سازمان‌یافته، سهیم شدن در قدرت، نظارت مردمی، فرصت پیشرفت، مسئولیت‌پذیری، اعتماد، تعهد، تاب‌آوری	الگوی مفهومی مشارکت سازمان‌یافته مردمی برای تحقق استحکام ساخت درونی قدرت نظام	کشتکار، حاتمی (۱۳۹۴)

بررسی کلی پیشینه پژوهش‌ها نشان می‌دهد که مطالعات موجود عمدتاً به ابعاد کلی مشارکت مردمی در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی پرداخته‌اند، اما تمرکز آن‌ها غالباً محدود به بخشی خاص بوده است. بسیاری از تحقیقات، اندیشه رهبر انقلاب را در قالب مفاهیمی کلان‌تر چون مردم‌سالاری دینی یا حکمرانی مطلوب اسلامی بررسی کرده‌اند و کمتر به طور اختصاصی ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت مردمی پرداخته‌اند. رویکرد رایج، مرور مفهومی و تحلیل سیاست‌هاست و مدل جامع و بومی مبتنی بر قرآن و بیانات رهبر، کمتر

ارائه شده است. همچنین ابعاد مشارکت به صورت پراکنده و بدون دسته بندی منسجم بیان شده‌اند. پژوهش حاضر با عنوان «تبیین ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت مردمی در حکمرانی دینی با تأکید بر اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله العالی)» مستقیماً بر منابع و حیانی و دیدگاه‌های رهبری استوار است، ابعاد مشارکت را به صورت نظام مند و شمول‌گرا شناسایی کرده و علاوه بر تبیین نظری، راهبردها و سازوکارهای عملیاتی متناسب با اقتضائات امروز را ارائه می‌دهد و ظرفیت کاربردی برای سیاست‌گذاری و تقویت مشارکت نهادینه فراهم می‌آورد.

۳. چهارچوب نظری:

در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، مشارکت مردم در حکمرانی دینی نه تنها یک ضرورت مدنی، بلکه رسالتی الهی و تکلیفی اجتماعی بوده و مبانی این مشارکت، بر سه رکن بنیادین استوار است: عدالت، تعاون و مسئولیت‌پذیری و اراده جمعی و شورایی؛ ارکانی که از بنیان‌های و حیانی قرآن استخراج و در بیانات رهبری به صورت گفتمان دینی-اجتماعی بازتولید شده‌اند.

اصل عدالت در اندیشه قرآنی رهبری، جوهر حضور مردم در عرصه‌های حکمرانی دینی است. معظم‌له با استناد به آیه شریفه «لَيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» بیان می‌کنند که «بهترین راه عدالت بنیان کردن اقتصاد همین است؛ اینکه امکان کار کردن و درآمد کسب کردن برای همه مردم فراهم شود» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۴۰۲/۱/۱۵). این بیان مبتنی بر آیات «لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ... إِنَّ اللَّهَ يَحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» (ممتحنه: ۸) و «كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ... وَاعِدُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى» (مائده: ۸) است که در تفسیر معظم‌له به صورت یک نظام نظارتی و اصلاح‌گر مردمی تبیین می‌شود؛ یعنی ملت در تحقق قسط الهی، هم مطالبه‌گر عدالت هستند و هم شریک‌اجر آن. در این نگاه، «عدالت بنیان» به معنای مشارکت همه آحاد در تحقق قسط است، نه انتظار منفعل از حاکمان. در اندیشه قرآنی ایشان، تعاون و مسئولیت‌پذیری، مصداق «بِرِّ وَتَقْوَا» است. آیه کریمه «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى» (مائده: ۲) در قرائت ایشان به معنای همیاری هدفمند و فراگیر برای خیر عمومی تفسیر می‌شود. معظم‌له در بیانات خود با

تأکید بر وظیفه همگانی مردم در سازندگی کشور و سازندگی نفس، آیه «وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (نور: ۳۱) را به مثابه فراخوانی جمعی برای بازسازی معنوی و عملی جامعه می‌دانند (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۴/۷/۲۲). در دیدگاه قرآنی آن حضرت، مسئولیت‌پذیری مردم در قبال جامعه اسلامی، گستره‌ای از دعوت به خیر تا دفاع از جامعه را در بر می‌گیرد. آیه «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ» (انفال: ۶۰) در تفسیر معظم‌له منشأ بسیج عمومی و مشارکت دفاعی ملت است؛ به تعبیر ایشان، امنیت ملی و مقاومت در برابر دشمنان وظیفه‌ای جمعی است که ریشه قرآنی دارد و تجلی مشارکت نهادی مردم در حکمرانی دینی است. همچنین بر اساس آیه ۶ سوره تحریم «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا»، ایشان پرورش نسل مسئول و آگاه را مأموریتی الهی می‌دانند و خانواده را نخستین نهاد مشارکت در پاسداری جامعه دینی معرفی می‌کنند. در اندیشه قرآنی معظم‌له، مسئولیت‌پذیری نه در سطح فردی، بلکه به مثابه فرهنگ اجتماعی پاسداری از ایمان و نظام دینی معنا می‌شود. در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، آیات «وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ» (شوری: ۳۸) و «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ...» (آل عمران: ۱۰۴)، پشتوانه نظری تشکیل شوراهای، مجالس و نهادهای مردمی در نظام اسلامی اند. معظم‌له تأکید می‌کنند که «مردم بایستی انتخاب کنند، بخواهند و بشناسند و تصمیم بگیرند تا تکلیف شرعی درباره آن‌ها منجز شود. بدون شناخت و خواستن، تکلیفی نخواهند داشت.» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۹/۹/۱۲). یکی از نمودهای عملی مشارکت مردمی در حکمرانی دینی، مشارکت سیاسی در قالب انتخابات است که در بیان قرآنی رهبر انقلاب، مصداق عمل به فریضه «تواصی به حق» است. معظم‌له درباره انتخابات تصریح کردند: «اینکه افراد دیگران را به حضور در انتخابات دعوت کنند، همان تواصی به حق است» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۴۰۰/۰۳/۱۴). ایشان با استناد به آیه «وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ» (عصر: ۳)، مشارکت انتخاباتی را جلوه‌ای از حضور مؤمنانه در صحنه عمل اجتماعی دانسته‌اند که ریشه در مأموریت قرآنی جامعه ایمانی دارد. در مجموع، اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، مشارکت مردمی را از سطح امر اجتماعی به سطح تکلیف الهی و سازوکار پایداری حکمرانی دینی ارتقا می‌دهد.

این پژوهش به منظور کشف «اندیشه قرآنی» در باب مشارکت مردمی در حکمرانی دینی، از روش تحلیل مضمون در دو سطح بهره برده است: در گام نخست، گزاره‌های مرتبط با مفهوم مشارکت، مردم سالاری دینی، شورا و مسئولیت جمعی از مجموعه بیانات رسمی رهبر انقلاب اسلامی (۱۳۶۸-۱۴۰۳)، با به کارگیری کلیدواژه‌های محوری مانند «عدالت»، «شورا»، «تعاون»، «مسئولیت»، «حضور مردم» و «دفاع مردمی» استخراج شد و در گام دوم، گزاره‌های استخراج شده با آیات قرآن کریمی که معظم‌له در همان بیانات به آن‌ها استناد لفظی یا دلالت مفهومی داده اند، انطباق یافت و تنها گزاره‌هایی که دارای پیوند مستقیم یا ضمنی روشن با آیات بوده‌اند، به عنوان «اندیشه قرآنی» طبقه‌بندی شدند. در عین حال هرچند بیانات امام خامنه‌ای دام‌ظله مشتمل بر تحلیل‌های تاریخی، سیاسی و تجربی فراوان است، اما در این پژوهش تنها مفاهیمی مورد استناد قرار گرفت که یا دارای مأخذ قرآنی آشکار بودند، یا دلالت محتوایی آن‌ها با روح و مقاصد آیات الهی منطبق بوده است. از این رو، «اندیشه قرآنی» در این مقاله، حاصل فرآیند استنباطی متن به متن^۱ است، نه صرفاً نقل گفتار.

۴. روش پژوهش:

پژوهش حاضر ماهیتی کیفی دارد و در حوزه مطالعات دینی — اجتماعی و تحلیل سیاست‌گذاری جای می‌گیرد. تمرکز آن بر متون کیفی شامل: آموزه‌های قرآنی و متون دینی — سیاسی مقام معظم رهبری است و هدف اصلی آن استخراج مفاهیم، مقوله‌ها و مضامین معنایی مرتبط با مشارکت مردمی در حکمرانی دینی می‌باشد. از نظر هدف، بنیادی — کاربردی است؛ زیرا ضمن تبیین و نظریه پردازی، نتایج آن در سیاست‌گذاری اجرایی کشور قابل استفاده است. این پژوهش با استفاده از روش تحلیل مضمون^۲ براساس الگوی براون و کلارک است که برای شناسایی، سازماندهی و تفسیر الگوهای معنایی داده‌های کیفی کارآمد می‌باشد. داده‌ها از طریق روش اسنادی و کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند و شامل ۹۴ مورد از

1 Speech-Quranical inference

2 Thematic Analysis

بیانات، پیام‌ها، خطبه‌ها و مصاحبه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی (مدظله العالی) (از ۱۵ تیر ۱۳۶۸ تا ۱۳ تیر ۱۴۰۳)، گزاره‌های قرآنی و منابع پژوهشی معتبر هستند. نمونه‌گیری هدفمند بکار رفته تا صرفاً داده‌های مرتبط با «مشارکت مردمی» مبتنی بر آیات قرآن بررسی شوند. گردآوری داده تا اشباع مفهومی ادامه یافت. مراحل تحلیل شامل مطالعه دقیق داده‌ها، کدگذاری مفاهیم کلیدی، دسته‌بندی مفاهیم مشابه، تدوین مضامین سازمان‌دهنده، تبیین مقوله‌های مرکزی و ترسیم مدل مفهومی نهایی است. برای تأمین اعتبار و پایایی، بخشی از کدگذاری‌ها با همسنجی دو پژوهشگر و بازبینی متخصصان بررسی شد و روش بازبینی همکاران^۱ علمی برای اصلاح و تأیید بکار رفت. استفاده از منابع مستند، صحت یافته‌ها را افزایش داد. حفظ داده‌های خام و مستندسازی فرایند تحلیل، امکان تکرارپذیری نتایج را فراهم و اقتباس از منابع متنوع قابلیت انتقال^۲ و انطباق نتایج را ارتقاء بخشید.

۵. یافته‌های پژوهش:

این پژوهش به دنبال ارائه چارچوبی مفهومی برای تحلیل و تقویت مشارکت عمومی و تدوین سیاست‌ها و راهکارهای عملی ارتقای آن است. تحلیل این پژوهش بر داده‌های متنی بیانات امام خامنه‌ای دامنه‌ای، (نمونه‌ای از ۳۵ ردیف داده) متمرکز بوده و مشارکت را در شش مقوله دسته‌بندی کرده است. هر مقوله با آیات قرآنی مرتبط که مورد تأکید معظم‌له است، پیوند خورده و در نهایت، چارچوبی دقیق و منسجم از نقش مشارکت مردمی در مسیر تحقق تمدن اسلامی - ایرانی ارائه می‌شود.

۵-۱. ابعاد و مقوله‌های مشارکت:

با بررسی بیانات حضرت امام خامنه‌ای دامنه‌ای، مشارکت مردمی در قالب ۶ مقوله اصلی برجسته شده است. این مقوله‌ها نه تنها منعکس‌کننده گسترش و وسعت موضوع مشارکت در عرصه‌های مختلف است بلکه نشان می‌دهد که مشارکت به مثابه عنصری فراگیر، از لایه‌های مختلف فردی تا لایه‌های کلان اجتماعی و امنیتی قابل درک و تبیین است. به عنوان نمونه در

1 Peer Review

2 Transferability

جدول شماره ۲، نمونه مقوله‌های احصاء شده و مضامین سازمان‌دهنده (با در نظر گرفتن نمونه متن‌ها) دسته‌بندی و ارائه شده است.

جدول شماره ۲) نمونه متن و مضمون‌های پایه، مضامین سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر (مقوله‌ها با نمونه‌ها)

مضمون فراگیر (مقوله)	مضمون سازمان‌دهنده	مضمون پایه	متن
اجتماعی	همکاری در بحران‌ها، همکاری با دستگاه‌ها، مردم‌سالاری	مشارکت فکری و مالی مردم در بازسازی کشور	شرکت در بازسازی کشور با پول و فکر، حضور مردم در صحنه نشان خواهد داد (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۶۸/۷/۱۲).
فرهنگی	حفظ ارزش‌های انقلاب، عزاداری حسینی و تعالی معنوی	عزاداری حسینی به‌عنوان جلوه عینی مشارکت مردمی	عزاداری حسینی مظهر مشارکت است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۷/۳/۲۲).
سیاسی	وجوب شرکت در انتخابات، انتخاب اصلح، تضمین استقلال و امنیت	تلقی مشارکت انتخاباتی به‌عنوان تکلیف شرعی	شرکت در انتخابات یک واجب شرعی است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۰/۷/۲۵).
اقتصادی	مشارکت در تولید و خودکفایی، ترویج اقتصاد مقاومتی	ضرورت حضور مستقیم مردم در عرصه اقتصاد	باید مردم را وارد صحنه اقتصاد کنیم (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۲/۱۱/۲۰).
امنیتی	حضور مردم در دفاع از کشور، ایجاد امنیت پایدار	نقش تعیین‌کننده حضور مردم در تأمین امنیت	امنیت کشور مرهون حضور مردم است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۸/۹/۴).
تربیتی	نقش خانواده و مدرسه در تربیت نسل آینده، فرهنگ‌سازی	ضرورت مشارکت همه‌جانبه در تربیت نسل جوان	تربیت نسل جوان نیازمند مشارکت همه‌جانبه است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۳/۸/۲۱).

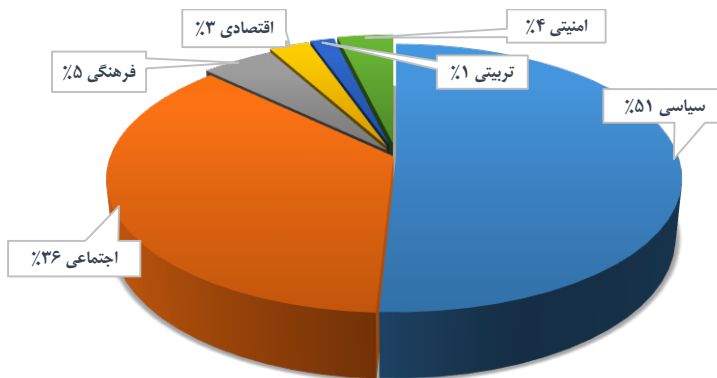
۵-۱-۱. تحلیل مضامین مشارکت به تفکیک مقوله‌های ۶ گانه:

در این تحلیل، با اتکا به داده‌های استخراج‌شده از بیانات، پیام‌ها و مصاحبه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی درباره «مشارکت»، محورهای استخراج، دسته‌بندی و تحلیل شده است تا تصویری جامع‌تر و چندبعدی از مضامین مشارکت مردمی ارائه گردد. براین اساس فراوانی مضامین به تفکیک مقوله‌ها در جدول شماره ۳، دسته‌بندی و ارائه شده است.

جدول شماره ۳) فراوانی مضامین به تفکیک مقوله‌ها

مقوله	مضامین سازمان‌دهنده	فراوانی	درصد
اجتماعی	همکاری با دستگاه‌ها، همکاری در بحران‌ها، مردم‌سالاری، وحدت ملی	۶۸	۳۶٫۴
سیاسی	انتخابات مظهر جمهوریت، اهمیت مشارکت، انتخاب اصلح، تهدیدات و موانع، حفظ ارزش‌های انقلاب، وحدت ملی	۹۵	۵۰٫۸
فرهنگی	حفظ ارزش‌های انقلاب، مقابله با تهاجم فرهنگی و حفظ آئین‌ها	۹	۴٫۸
اقتصادی	مشارکت در بازسازی و سازندگی، همکاری مالی و سرمایه‌گذاری	۵	۲٫۷
تربیتی	مسئولیت‌پذیری جمعی، آموزش مشارکت فعال	۳	۱٫۶
امنیتی	مشارکت به عنوان ضامن امنیت ملی، همبستگی عمومی در مقابله با دشمن	۷	۳٫۷
	جمع	۱۸۷	۱۰۰

نمودار شماره ۱، نمایش محسوس سهم هر یک از شش مقوله «سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، تربیتی و امنیتی» از کل مضامین مشارکت مردمی در بیانات، پیام‌ها و مصاحبه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی را به تصویر کشیده است.

نمودار شماره ۱) سهم هر مقوله از مجموع مضامین مشارکت

تحلیل حاضر نشان می‌دهد که «مشارکت»، در ادبیات رهبر معظم انقلاب اسلامی تنها ناظر به حوزه سیاسی و انتخابات نبوده، بلکه به منزله سرمایه اجتماعی جامعه ایرانی در ابعاد اقتصادی، تربیتی، فرهنگی و امنیتی مطرح است. در ادامه مضامین مؤثر در مقوله‌های شش‌گانه به صورت موضوعی تحلیل و تطبیق موضوعی مضامین و مقولات با آیات قرآن کریم تبیین می‌شود.

۵-۱-۱-۱. مقوله مشارکت اجتماعی

مشارکت اجتماعی در اندیشه امام خامنه‌ای مفهومی فراگیر و مستمر است که فراتر از حضور مقطعی، بر نقش آفرینی فعال مردم در همه سطوح زندگی جمعی، از امور محلی تا بحران‌های ملی، تأکید دارد. این مشارکت شامل فعالیت‌های داوطلبانه و سازمان‌یافته در جهت بهبود جامعه، تقویت همبستگی و افزایش سرمایه اجتماعی است. رهبر انقلاب، مشارکت در بازسازی را فراتر از حضور فیزیکی دانسته و شامل حمایت مالی، فکری و تخصصی می‌داند: «شرکت در بازسازی کشور با پول و فکر، حضور مردم در صحنه نشان خواهد داد» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۶۸/۰۷/۱۲). این نگاه، بازسازی پس از جنگ یا بلایای طبیعی را بدون بسیج توان مردمی، ناممکن و ناکارآمد می‌داند و آن را نماد مسئولیت‌پذیری جمعی تلقی می‌کند. معظم‌له مردم را بازوی پشتیبان و اجرایی دولت می‌داند: «مردم ما بایستی در امر سازندگی هر چه بیشتر مشارکت کنند...» (آیت‌الله

خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۶۸/۴/۲۰). این همکاری موجب توانمندی مردم و ارتقای کارآمدی برنامه‌های عمومی است. همچنین ایشان بر تقویت شوراها و نهادهای مردمی (سمن‌ها) برای اداره محلی و تصمیم‌گیری روزمره تأکید دارند. این رویکرد، مردم‌سالاری را در سطوح خرد و کلان پیوند می‌دهد و موجب پرورش مسئولیت‌پذیری، ارتقای سواد اجتماعی و افزایش کارآمدی حکمرانی می‌شود. از سویی قرآن کریم مشارکت اجتماعی را با مفاهیم تعاون، انفاق و امر به معروف ترویج کرده است. آیه ۲ سوره مانده می‌فرماید: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ...» که بر همکاری در نیکی و پرهیزگاری تأکید دارد. «بر» شامل ابعاد سازندگی و بهبود زندگی و «تقوا» چارچوب اخلاقی مشارکت را تعیین می‌کند. رهبر معظم انقلاب این آیه را مبنای همکاری در بازسازی و بهبود جامعه دانسته‌اند. همچنین ایشان، آیه ۱۰۴ سوره آل عمران («وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ...») را مبنای تشکیل گروه‌های مردمی برای دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر می‌دانند که بنیان نهادهای مدنی فعال را فراهم می‌کند؛ بنابراین، مشارکت اجتماعی در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای، راهبردی بنیادین برای تحقق جامعه‌ای پویا، اخلاق‌مدار و پیشرو در مسیر اهداف تمدن اسلامی است، نه صرفاً یک اقدام مقطعی یا تاکتیکی.

۵-۱-۱-۲. مقوله مشارکت سیاسی

مشارکت سیاسی در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای، فراتر از یک حق شهروندی، وظیفه‌ای شرعی و ملی است که پشتوانه استقلال، امنیت و پیشرفت کشور محسوب می‌شود. این مشارکت شامل حضور فعال مردم در روندهای تصمیم‌گیری سیاسی، از انتخابات تا راهپیمایی‌ها و حمایت از آرمان‌های انقلاب است. رهبر انقلاب، انتخابات را مهم‌ترین مظهر مردم‌سالاری دینی می‌دانند و بر حضور آگاهانه و حداکثری مردم تأکید دارند: «مردم باید این انتخابات را دست کم نگیرند... در فرستادن افراد صالح... احساس وظیفه نمایند» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۶۹/۱۱/۳۰). معظم‌له هشدار داده‌اند که دشمنان با ایجاد یأس و ناامیدی، می‌کوشند مردم را از مشارکت دور کنند و تأکید کرده‌اند: «توطئه‌های دشمن در ناامید کردن مردم... با هوشیاری مردم خنثی خواهد شد» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات،

۱۳۷۱/۰۵/۲۹). همچنین بسیج، در دیدگاه ایشان، فرهنگی عمومی از آمادگی و سازمان‌یافتگی مردم برای دفاع از آرمان‌ها و پیشبرد اهداف کشور است: «بسیج یک فرهنگ است، یک حرکت عمومی و مشارکت عمومی است» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۶۹/۰۹/۰۶). در همین رابطه قرآن کریم اصول شورا، عدالت و مسئولیت‌پذیری را به عنوان مبانی مشارکت سیاسی مطرح کرده و مقام معظم رهبری در تبیین مشارکت مردم به آیات قرآن ابتناء کرده‌اند. آیه «وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ» (شوری: ۳۸)، اصل مشورت در اداره جامعه را بیان می‌کند و انتخابات را می‌توان مصداق اجرایی آن دانست. آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (نساء: ۵۹)، اطاعت از اولی الامر را در چارچوب مشروعیت و رضایت عمومی تبیین می‌کند. همچنین، مفهوم «قسط» و «عدالت» در قرآن بنیان حکمرانی اسلامی است و مشارکت سیاسی مردم ابزاری برای تحقق عدالت و نظارت بر قدرت محسوب می‌شود. در نتیجه، مشارکت سیاسی در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، راهبردی ضروری برای تعیین مسیر کشور، حفظ استقلال و مقابله با توطئه‌هاست و در تحقق کامل مردم‌سالاری دینی و پیشبرد اهداف اسلام نقش بنیادین دارد. به بیانی دیگر معظم له این مشارکت را نه یک گزینه، بلکه یک الزام برای تحقق حکمرانی دینی و پیشبرد اهداف عالیه اسلام عنوان کرده‌اند.

۳-۱-۱-۵. مقوله مشارکت فرهنگی

مشارکت فرهنگی در اندیشه امام خامنه‌ای از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، چراکه فرهنگ را پایه و اساس هرگونه پیشرفت و تحول در جامعه می‌دانند. این نوع مشارکت، به معنای حضور فعال مردم در حفظ، ترویج و ارتقای ارزش‌های دینی، انقلابی و ملی و همچنین تولید و مصرف محصولات فرهنگی متناسب با هویت اسلامی-ایرانی است. رهبر انقلاب بر ضرورت حضور مردم در عرصه فرهنگی برای مقابله با تهاجم فرهنگی دشمن و صیانت از هویت اصیل ایرانی — اسلامی تأکید دارند: «فرهنگ انقلابی باید حفظ و ترویج شود» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۲/۰۱/۱۸). این حضور شامل برگزاری مراسم ملی و مذهبی، تولید آثار هنری متعهد و حمایت از زبان و ادبیات فارسی است که ضامن استمرار

میراث فرهنگی ملت است. ایشان عزاداری برای امام حسین (علیه السلام) را «مظهر مشارکت» دانسته‌اند که در آن مردم با شور و شعور، احیای مکتب عاشورا و ارزش‌های اسلامی را دنبال می‌کنند: «عزاداری حسینی مظهر مشارکت است. مردم با شور و شعور در این محافل حاضر می‌شوند» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۱/۰۳/۲۲). این نمونه مشارکت فرهنگی، روحیه ایثار، مقاومت و مقابله با ظلم را در جامعه تقویت می‌کند. معظم‌له بر حفظ یاد و خاطره شهدا، آشنایی نسل جوان با این ارزش‌ها و برگزاری یادواره‌ها و تولید آثار مرتبط تأکید کرده‌اند تا این فرهنگ زنده و پویا بماند. آموزه‌های قرآن به روشنی اهمیت فرهنگ‌سازی، تربیت اخلاقی و پاسداری از ارزش‌های معنوی را گوشزد می‌کنند. آیه ۱۶۴ سوره آل عمران می‌فرماید: «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا... وَيَعَلَّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ...» که نقش پیامبر ﷺ در ترکیه و تعلیم جامعه را الگویی برای حرکت فرهنگی معرفی می‌کند. همچنین، آیه ۱۰۴ سوره آل عمران: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ...» دعوت به خیر را شامل ترویج ارزش‌های معنوی، اخلاقی و انقلابی می‌داند. در نتیجه، مشارکت فرهنگی در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای، صرفاً حفظ وضع موجود نیست، بلکه فرآیندی پویا برای ایجاد و پیشبرد تمدن نوین اسلامی است؛ فرآیندی که هم‌زمان پاسدار هویت و موتور محرک ارتقاء معنوی و فکری جامعه محسوب می‌شود.

۴-۱-۵. مقوله مشارکت اقتصادی

مشارکت اقتصادی در اندیشه قرآنی رهبری، از ارکان اصلی استقلال و پیشرفت کشور است. این مقوله شامل تمامی فعالیت‌هایی است که مردم، چه به صورت فردی و چه در قالب تعاونی‌ها و شرکت‌های خصوصی، برای تقویت بنیه اقتصادی کشور و تحقق اقتصاد مقاومتی انجام می‌دهند. معظم‌له مردم را بازیگران اصلی اقتصاد دانسته و فرموده‌اند: «باید مردم را وارد صحنه اقتصاد کنیم و کار را به مردم بسپاریم» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۲/۱۱/۲۰). این مشارکت شامل حمایت از تولیدکنندگان داخلی، مصرف کالاهای ایرانی، کارآفرینی و ایجاد اشتغال است و زمانی اقتصاد کشور مقاوم و پویا خواهد بود که مردم نقش محوری در آن داشته باشند. مفهوم «اقتصاد مقاومتی» که توسط رهبر انقلاب

تبیین شده، چارچوبی جامع برای بهره‌گیری از ظرفیت‌های داخلی، کاهش وابستگی و افزایش بهره‌وری است. تحقق آن بدون مشارکت آگاهانه مردم ممکن نیست. ایشان تصریح کرده‌اند: «اقتصاد مقاومتی یعنی تکیه بر ظرفیت‌های داخلی و حضور مردم در صحنه» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۴/۰۳/۱۳۹۳). به باور ایشان، دولت باید از تصدی‌گری بیش از حد بپرهیزد و زمینه‌ساز حضور فعال مردم در فعالیت‌های اقتصادی شود. این رویکرد با تسهیل کسب‌وکار، ارائه مشوق‌ها و حمایت از کارآفرینان، فرصت حضور مردم به‌عنوان سهامدار، کارگر، تولیدکننده و سرمایه‌گذار را فراهم می‌کند. در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای محورهایی چون کار و تلاش، انفاق، عدالت اقتصادی و پرهیز از اسراف، بنیان اخلاقی و کاربردی مشارکت اقتصادی را شکل می‌دهد. معظم‌له با استناد معنوی به آموزه‌های قرآن، روحیه تولید و خودکفایی را همان پرهیز از وابستگی به جلوه‌های فریبنده دنیا — «وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا... وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ» (طه: ۱۳۱) — می‌داند و بر تقویت آن در جامعه تأکید می‌کنند. همکاری و همیاری اقتصادی در قالب تعاونی‌ها، سرمایه‌گذاری مولد و حمایت از تولید داخلی نیز در منظر ایشان تطبیقی زنده از آیه ۲ سوره مائده: «وَتَعَاوَنُوا عَلَىٰ الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ» است که بعدی عملیاتی و مردمی به آموزه‌های قرآنی می‌بخشد. از منظر عدالت اقتصادی، منطبق بر آیه ۷ سوره حشر: «كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ»؛ مشارکت وسیع مردم در اقتصاد، به‌ویژه از طریق تعاونی‌ها و گسترش بخش خصوصی را ابزاری برای جلوگیری از تمرکز ثروت و کاهش نابرابری‌ها می‌داند؛ بنابراین، در اندیشه قرآنی رهبر انقلاب، مشارکت اقتصادی نه تنها راهبردی برای توسعه مادی، بلکه مسیری برای تحقق عدالت اجتماعی، حفظ عزت ملی و استقلال اقتصادی و بنیان‌گذاری اقتصاد مقاوم و مردمی است که همزمان با رشد کمی، ارتقای کیفی و معنوی جامعه را دنبال می‌کند.

۵-۱-۱-۵. مقوله مشارکت امنیتی

مشارکت امنیتی در دیدگاه امام خامنه‌ای به معنای حضور آگاهانه و فعال مردم در تأمین امنیت ملی، محلی و فردی است. این بعد از مشارکت، فراتر از نقش نهادهای رسمی امنیتی، به نقش حیاتی مردم در ایجاد ثبات، مقابله با تهدیدات و حفظ آرامش جامعه

می‌پردازد. در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای حضور مردم، ستون اصلی امنیت و اقتدار ملی است. ایشان تصریح کرده‌اند: «امنیت کشور مرهون حضور مردم است و بسیج، بازوی اصلی این امنیت است» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۸/۹/۴). این حضور علاوه بر بازدارندگی در برابر دشمنان خارجی، موجب انسجام داخلی و حفظ نظم اجتماعی است و نمونه‌ای روشن از امنیت جمعی مبتنی بر مشارکت مردمی محسوب می‌شود. معظم‌له در بیان نقش مردم در امنیت پایدار فرموده‌اند: «امنیت پایدار در کشور، با مشارکت آحاد مردم تحقق می‌یابد» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۰/۴/۱۴). این مشارکت شامل همکاری با نیروهای انتظامی و قضایی، گزارش موارد مشکوک، رعایت هنجارهای اجتماعی و حل اختلافات در سطح محلات است. به اعتقاد ایشان، امنیت واقعی زمانی محقق می‌شود که مردم نه تنها در زمان بحران، بلکه به صورت مستمر در فرهنگ امنیت و قانون‌گرایی دخیل باشند. رهبر انقلاب هشدار داده‌اند که تهدیدات امنیتی امروز صرفاً نظامی نیست و ابعاد فرهنگی و رسانه‌ای را نیز در برمی‌گیرد. ایشان تأکید دارند: «جنگ نرم دشمن را با حضور و بصیرت مردم می‌توان خنثی کرد» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۲/۵/۷). مشارکت در این عرصه شامل هوشیاری فرهنگی، ترویج سبک زندگی اسلامی، مقابله با نفوذ ارزش‌های مخرب و تقویت بنیادهای فکری و انقلابی جامعه است. در اندیشه قرآنی معظم‌له، امنیت جامعه اسلامی بر آمادگی دفاعی و مسئولیت جمعی بنا شده است. آیه ۶۰ سوره انفال فرمان می‌دهد: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِّن قُوَّةٍ...» که بیانگر لزوم بسیج همه ظرفیت‌ها، از نیروی انسانی تا امکانات فنی، برای ترساندن دشمنان است. همچنین آیه ۱۰۴ آل عمران: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ... يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ...» مسئولیت اجتماعی در جلوگیری از ناهنجاری‌ها را به عنوان پیش شرط امنیت پایدار معرفی می‌کند. بر این اساس، مشارکت امنیتی در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای، هم دفاع نظامی، هم همکاری در انتظام اجتماعی و هم مقابله فرهنگی را در برمی‌گیرد؛ مدلی فراگیر که بقا، آرامش و رشد جامعه اسلامی را تضمین می‌کند.

مشارکت تربیتی در نگاه امام خامنه‌ای، به معنای نقش آفرینی همه جانبه مردم، نهادهای تربیتی و خانواده‌ها در پرورش نسل‌های آینده بر اساس ارزش‌های اسلامی و انقلابی است. این مقوله، اساسی‌ترین نوع مشارکت است، زیرا زیربنای تمامی اشکال دیگر مشارکت اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و امنیتی را فراهم می‌آورد. امام خامنه‌ای خانواده‌ای را نخستین و مهم‌ترین نهاد تربیتی می‌داند. ایشان فرموده‌اند: «تربیت نسل جوان نیازمند مشارکت همه جانبه خانواده‌هاست» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۳/۰۸/۲۱). این مشارکت شامل آموزش‌های دینی، پرورش اخلاق حسنه و نظارت بر فعالیت‌های فرزندان در فضای واقعی و مجازی است؛ زیرا سلامت جامعه از بنیان خانواده آغاز می‌شود. مدارس و دانشگاه‌ها در کنار خانواده، مسئولیت سنگینی در تربیت نسل آینده دارند. مشارکت والدین با کادر آموزشی، همکاری در برنامه‌های مدرسه و کمک به ایجاد محیط آموزشی سالم از محورهای مورد تأکید رهبر انقلاب است. ایشان بر پیوند خانه و مدرسه و فعالیت مؤثر معلمان و مربیان برای تربیت نسل تراز انقلاب تأکید دارند. مشارکت تربیتی، فراتر از خانواده و مدرسه، به معنای شکل‌دهی فرهنگ عمومی سالم است. رسانه‌ها، هنرمندان و نهادهای فرهنگی با تولید محتوای سازنده و ترویج سبک زندگی اسلامی-ایرانی، محیطی امن و انگیزشی برای رشد فکری و اخلاقی نسل نو فراهم می‌کنند. در همین رابطه آیه ۶ سوره تحریم بر مسئولیت مؤمنان در حفظ خود و خانواده از انحراف و عذاب الهی تأکید دارد: «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا...». این دستور، بنیان مشارکت تربیتی را در خانواده شکل می‌دهد. در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای، مشارکت تربیتی اساس همه عرصه‌های مشارکت مردمی است. جامعه‌ای که نسل خود را دینی، اخلاقی و مسئول‌پرور تربیت کند، در سایر حوزه‌های سیاست، اقتصاد و امنیت نیز موفق و پایدار خواهد بود. در ادامه تبیین و تشریح هر یک از مقوله‌ها همراه با کاربرست آیات در بیانات رهبری در جدول شماره ۴ آورده شده است.

جدول شماره ۴) مقوله‌های مشارکت مردمی، توضیحات و نمونه‌ها

مقوله	نمونه بیانات رهبر انقلاب	کاربست آیات در بیانات
مشارکت اجتماعی	بازسازی و سازندگی: شرکت در بازسازی کشور با پول و فکر، حضور مردم در صحنه نشان خواهد داد (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۶۸/۷/۱۲).	۲ مائده: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالْتَّقْوَى...»
	امدادسانی و خدمات اجتماعی: کمک‌های مردمی در حوادث و بلایا بی نظیر است و این روحیه باید تقویت شود (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۵/۱/۱).	
مشارکت سیاسی	نهادسازی مردمی: نهادهای مردمی و خیریه‌ها باید حمایت شوند، این‌ها بازوان قوی نظام هستند (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۶/۵/۲۹).	۱۰۴ آل عمران: «وَأَلْتَمَنَّا مِنْكُمْ أُمَّةً يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ...»
	انتخابات و نقش آن در جمهوریت: مردم باید این انتخابات را دست کم نگیرند (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۶۹/۱۱/۳۰). شرکت در انتخابات یک واجب شرعی است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۰/۷/۲۵).	۳۸ شوری: «وَأْمُرْهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ»
مشارکت فرهنگی	مقابله با تهدیدات و حفظ وحدت: توطئه‌های دشمن در ناامید کردن مردم از حضور در صحنه انتخابات، با هوشیاری مردم خنثی خواهد شد (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۱/۵/۲۹).	مفهوم «اولی الامر» (۵۹) نسا): مشروعیت حکمران در گرو اطاعت و رضایت مردم است.
	نظارت عمومی و مطالبه‌گری: مردم باید در هر امری نظارت داشته باشند و مطالبه‌گر باشند (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۵/۴/۲۹).	مفهوم «عدالت» و «قسط»: مشارکت سیاسی ابزاری برای مطالبه و تحقق عدالت در جامعه است.
مشارکت فرهنگی	حفظ و ترویج ارزش‌ها: فرهنگ انقلابی باید حفظ و ترویج شود (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۲/۱/۱۸).	۱۶۴ آل عمران: نقش پیامبر در تعلیم و تزکیه جامعه، الگویی برای مشارکت فرهنگی مردم
	عزاداری‌ها و مناسک دینی: عزاداری حسینی	۵ ابراهیم: «وَدَكَّرْهُمْ بِأَيَّامِ»

<p>«اللَّهِ» «امر به معروف و نهی از منکر»: ترویج ارزش‌های اخلاقی و دینی.</p>	<p>مظهر مشارکت است. مردم با شور و شعور در این محافل حاضر می‌شوند (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۱/۳/۲۲).</p> <p>مقابله با تهاجم فرهنگی: مردم و جوانان باید خودشان افسران جنگ نرم باشند و در این عرصه مشارکت فعال داشته باشند (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۱/۵/۲۲).</p>	
<p>مفهوم «کار و تلاش» و «رزق حلال»: (۱۳۱ طه) و سایر آیات مرتبط با کسب حلال.</p>	<p>تولید و خودکفایی: باید مردم را وارد صحنه اقتصاد کنیم و کار را به مردم بسپاریم (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۲/۱۱/۲۰).</p>	
<p>۲ مائده: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى»</p>	<p>اقتصاد مقاومتی: اقتصاد مقاومتی یعنی تکیه بر ظرفیت‌های داخلی و حضور مردم در صحنه (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۳/۳/۱۴).</p>	مشارکت اقتصادی
<p>۷ حشر می‌فرماید: «كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ».</p>	<p>حمایت از تولید داخلی: حمایت از کالای ایرانی و تولید ملی، مشارکت مردم در تحقق اقتصاد مقاومتی است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۷/۱/۱).</p>	
<p>۶۰ انفال: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ...».</p>	<p>دفاع از کشور و بسیج مردمی: امنیت کشور مرهون حضور مردم است و بسیج، بازوی اصلی این امنیت است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۸/۹/۴).</p> <p>هر جا مردم وارد صحنه شدند، امنیت تأمین شد (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۴/۷/۲۸).</p>	مشارکت امنیتی
<p>مفهوم «امر به معروف و نهی از منکر».</p>	<p>پیشگیری از جرائم و حفظ آرامش: امنیت پایدار در کشور، با مشارکت آحاد مردم تحقق می‌یابد (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۰/۴/۱۴).</p> <p>مقابله با جنگ نرم: جنگ نرم دشمن را با حضور و بصیرت مردم می‌توان خنثی کرد (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۲/۵/۷).</p>	

<p>۶ تحریم: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا...».</p>	<p>نقش خانواده: تربیت نسل جوان نیازمند مشارکت همه جانبه خانواده‌هاست (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۳/۸/۲۱). خانواده مرکز تربیت انسان است و نقش مادر در این زمینه بی‌بدیل است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۰/۵/۱۹).</p>	
<p>مفاهیم «تزکیه» و «تعلیم» (۱۶۴ آل عمران)، «يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ».</p>	<p>نقش مدارس و دانشگاه‌ها: دانشگاه‌ها و مراکز علمی باید کانون تربیت و تهذیب باشند (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۵/۶/۶).</p> <p>فرهنگ‌سازی عمومی: رسانه‌ها و هنرمندان نقش مهمی در فرهنگ‌سازی و تربیت صحیح جامعه دارند (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۴/۸/۱۲).</p>	<p>مشارکت تربیتی</p>

۵-۱-۲. مؤلفه‌های کلیدی برای تقویت مشارکت مردمی

علاوه بر ابعاد مختلف مشارکت، بیانات امام خامنه‌ای شامل مؤلفه‌های کلیدی است که زمینه‌ساز تقویت و نهادینه‌سازی مشارکت مردمی در حکمرانی دینی می‌شوند. این مؤلفه‌ها، راهکارهایی عملی و راهبردی برای افزایش کیفیت و کمیت حضور مردم در عرصه‌های مختلف را ارائه می‌دهند. رهبر انقلاب بصیرت را عامل اصلی خنثی‌سازی جنگ نرم و فتنه‌ها دانسته و بر تبیین شفاف مسائل برای مردم تأکید دارند (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۸/۱۰/۱۹). ایشان مشارکت را وظیفه‌ای شرعی و ملی می‌دانند (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۴/۳/۱۴) و معتقدند مردم باید نسبت به سرنوشت کشور مسئولیت دینی و اجتماعی داشته باشند. این ارزش با آموزش‌های اسلامی، یادآوری نقش مردم در انقلاب و بیان دستاوردها تقویت می‌شود. همچنین تأکید کردند که وحدت کلمه رمز پیروزی و تداوم انقلاب است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۹/۰۳/۲۰). رهبر انقلاب بر صداقت و مبارزه با فساد تأکید کرده (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۶/۶/۷) و بر هموارسازی راه مشارکت مردم در عرصه‌های مختلف تأکید دارند (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۷/۰۳/۲۸). ایشان مبارزه با فقر، فساد و تبعیض را شرط تحقق عدالت دانسته‌اند (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۳/۴/۷). در همین زمینه قرآن بصیرت (نور: ۱)، وحدت (آل عمران: ۱۰۳)،

عدالت (نساء: ۱۳۵) و صدق (توبه: ۱۱۹) را بنیادهای جامعه مؤمن معرفی می‌کند. آیه ۱۳۵ نساء بر قیام به عدالت حتی علیه منافع شخصی تأکید دارد، عدالت را عامل اعتماد عمومی و مشارکت می‌شناسد. آیه ۱۰۳ آل عمران فرمان به چنگ زدن به ریسمان الهی و پرهیز از تفرقه داده، وحدت را ضامن قدرت اجتماعی دانسته است. در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای، هدف از مؤلفه‌های ارتقای مشارکت مردمی، ساخت جامعه‌ای پیشرفته، عادل و متحد است. این چارچوب نه تنها راهنمای مردم، بلکه نقشه‌راه سیاست‌گذاران برای تعمیق مشارکت در حکمرانی دینی محسوب می‌شود. مؤلفه‌های کلیدی تقویت مشارکت مردمی به همراه تطبیق با آیات قرآنی در جدول شماره ۵ تبیین شده است.

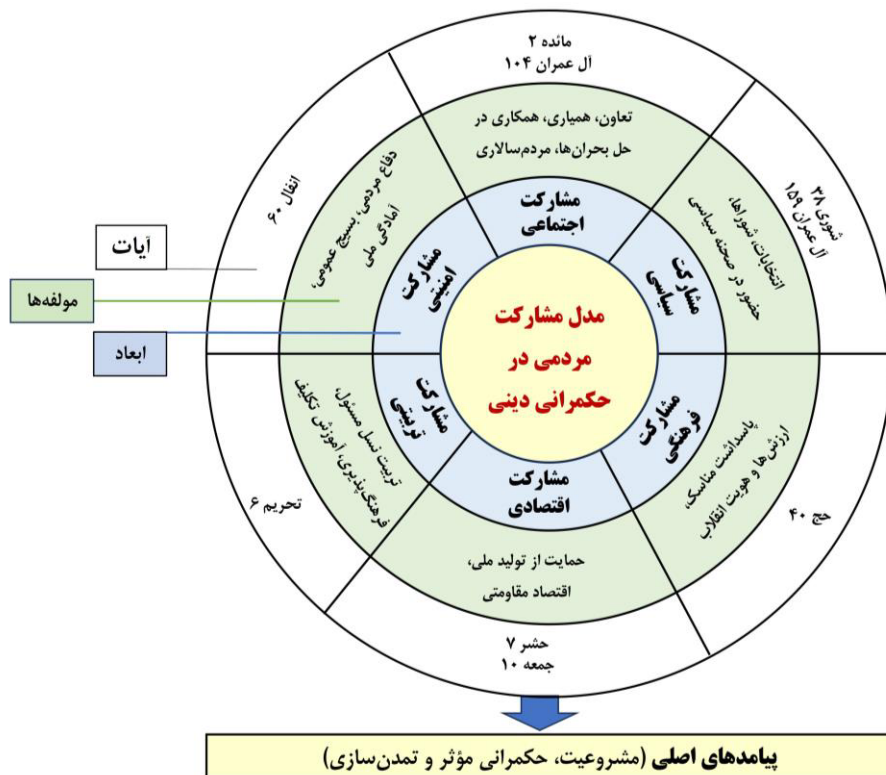
جدول شماره ۵) مؤلفه‌های کلیدی تقویت مشارکت مردمی

مؤلفه	بیانات / مصاحبه‌ها/ پیام‌ها و ...	پایه‌های قرآنی
آگاهی بخشی و بصیرت‌افزایی	بصیرت مردم عامل اصلی خنثی‌سازی فتنه‌هاست (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۸/۱۰/۱۹).	«بصیرت» (نور: ۱)،
مسئولیت‌پذیری و احساس تکلیف	حضور مردم در صحنه وظیفه شرعی و ملی است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۴/۳/۱۴).	«مسئولیت‌پذیری» (مدثر: ۳۸)
وحدت و همدلی ملی	وحدت کلمه، رمز پیروزی و تداوم انقلاب است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۹/۳/۲۰).	«وحدت» (آل عمران: ۱۰۳)،
تقویت اعتماد عمومی و شفافیت	مسئولین باید در گفتار و عمل خود صادق باشند تا اعتماد مردم جلب شود (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۶/۶/۷).	«امانت‌داری» و «صدق» (توبه: ۱۱۹)
ایجاد زیرساخت‌ها و تسهیل فرآیندها	باید راه مشارکت مردم را هموار کرد (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۷/۳/۲۸).	«ایجاد زیرساخت‌ها» (آل عمران: ۱۰۳)
عدالت و رفع تبعیض	مبارزه با فقر و تبعیض، شرط اصلی تحقق عدالت اجتماعی است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۳/۴/۷).	«عدالت» (نساء: ۱۳۵)

۳-۱-۵. مدل مفهومی مشارکت مردمی در حکمرانی دینی بر اساس اندیشه قرآنی امام

خامنه‌ای

با توجه به ابعاد و مؤلفه‌های استخراج شده از بیانات و رهنمودهای امام خامنه‌ای و تطبیق آن‌ها با آموزه‌های قرآنی، می‌توان یک الگوی مفهومی جامع برای مشارکت مردمی در حکمرانی دینی ارائه داد. این الگو، نشان‌دهنده روابط پویا و متقابل بین سه بخش اصلی مبانی، مؤلفه‌ها (عوامل تقویت‌کننده) و ابعاد مشارکت (زمینه‌های بروز) می‌باشد که در شکل ۱، ارائه شده است.

شکل ۱) الگوی مفهومی مشارکت مردمی در حکمرانی دینی مبتنی بر اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای

الگوی فوق تصویری بهینه و کامل از رابطه مفهومی و مصداقی «مشارکت مردمی»، ابعاد شش‌گانه، شاخص‌های عینی و ریشه‌های قرآنی حاکم بر آن در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای ارائه می‌دهد. این مدل مفهومی، چارچوبی جامع و بومی از مشارکت مردمی در

حکمرانی دینی ارائه می‌دهد که می‌تواند مبنای سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها برای تقویت هرچه بیشتر این رکن اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران قرار گیرد.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف تبیین ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت مردمی در حکمرانی دینی بر پایه اندیشه‌های قرآنی امام‌خامنه‌ای انجام شد. تحلیل مضمون بیانات ایشان نشان می‌دهد که مشارکت مردمی در منظومه اندیشه قرآنی رهبری، جایگاهی راهبردی و الهی دارد؛ نه تنها ابزاری مدیریتی بلکه تکلیفی شرعی و عامل مشروعیت، پایداری و کارآمدی نظام اسلامی است. این مشارکت محدود به یک حوزه نیست، بلکه در شش عرصه سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، امنیتی و تربیتی ظهور می‌یابد و بیانگر نگاه جامع ایشان به نقش مردم در تمامی شئون جامعه است. مبانی این اندیشه بر آموزه‌های قرآنی چون «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى»، «شُورَا»، «عَدَلٌ» و «تَرْكِيه» استوار است و مشارکت را به وظیفه‌ای الهی بدل می‌سازد. از مؤلفه‌های تقویت‌کننده مشارکت می‌توان به آگاهی‌بخشی، مسئولیت‌پذیری، وحدت ملی، اعتماد عمومی، عدالت‌محوری و زیرساخت‌های نهادی اشاره کرد؛ مؤلفه‌هایی که نشانگر ضرورت بستر فرهنگی و نهادی اند. تحلیل آماری بیانات رهبری نشان می‌دهد عرصه‌های سیاسی و اجتماعی بیشترین سهم را دارند، زیرا با حفظ مشروعیت، انسجام و مقاومت ملی در پیوندند؛ درحالی‌که مشارکت‌های اقتصادی، امنیتی و تربیتی نقش پشتیبان و بلندمدت ایفا می‌کنند. بدین ترتیب، تمرکز بر مشارکت سیاسی و اجتماعی در اندیشه قرآنی رهبری، بازتاب اولویت اقتدار، وحدت و ثبات نظام اسلامی است. در این نگاه، مردم زیربنای حقیقی حکمرانی دینی‌اند؛ حضور آنان امتیاز مدنی نیست بلکه تحقق رسالت الهی در جامعه‌سازی اسلامی است. آنان منبع مشروعیت، شریک در اداره امور، حافظ استقلال و صاحبان واقعی انقلاب‌اند. مشارکت مردم بر دو بعد اساسی استوار است: نخست، تکلیف دینی و مسئولیت اجتماعی که در تحقق «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى» و «امر به معروف و جمعی» جلوه دارد؛ دوم، ضمانت عدالت و نفی استبداد از آموزه «اعدلوا هو أقرب للتقوی»؛ بنابراین، مردم افزون بر نقش حمایتی، مأمور به نظارت و مطالبه عدالت‌اند. مشارکت مردمی سه

پیامد بنیادین دارد: نخست، تقویت مشروعیت و افزایش سرمایه اجتماعی؛ دوم، ایجاد همبستگی ملی و تاب آوری در برابر تهدیدات؛ سوم، تسهیل توزیع عادلانه قدرت و ارتقای بهره‌وری در حل مسائل ملی. در نهایت، حضور فعال مردم، مظهر اقتدار و زمینه‌ساز تمدن‌سازی نوین اسلامی است که امام خامنه‌ای در «بیانیه گام دوم انقلاب» بر آن تأکید دارند. بر این اساس، ابعاد شش‌گانه و مؤلفه‌های مشارکت مردمی در اندیشه قرآنی ایشان، اجزای مدل نظری حکمرانی دینی‌اند؛ مدلی مبتنی بر سه اصل عدالت، تعاون و اراده جمعی که نقش مردم را از سطح کنش اجتماعی به سطح فاعلان قرآنی در ساخت تمدن اسلامی ارتقا می‌دهد.

پیشنهادات:

در پرتو یافته‌های پژوهش، مجموعه‌ای از راهکارها و پیشنهادها سیاست‌گذاری و اجرایی برای ارتقای مشارکت مردمی در حکمرانی دینی بر اساس اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای ارائه می‌شود. در سطح کلان، نخست ضرورت تبیین جایگاه مردم در حکمرانی دینی مطرح است؛ قوای سه‌گانه و نهادهای فرهنگی باید با تکیه بر مبانی قرآنی و ولایی، حضور مردم را به‌عنوان پشتوانه مشروعیت و اقتدار نظام تبیین کنند. نهادینه‌سازی فرهنگ مسئولیت‌پذیری از طریق آموزش و رسانه، مشارکت را به‌عنوان «تکلیف الهی» در وجدان جمعی جای دهد. همچنین، اعتماد عمومی با شفافیت، عدالت و مبارزه با فساد باید بازسازی شود، چراکه سرمایه اجتماعی بدون صداقت حاکمیتی شکل نمی‌گیرد. از سوی دیگر، اصلاح مقررات و تسهیل فرآیندها شرط تحقق مشارکت مؤثر در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. تأکید بر سرمایه‌گذاری بر سرمایه اجتماعی از طریق حمایت از گروه‌های جهادی، تعاونی‌ها و نهادهای مردمی، زمینه‌ساز خودباوری ملی است. محور مهم دیگر، عدالت محوری در توسعه و کاهش نابرابری‌ها است که موجب افزایش امید اجتماعی و احساس تعلق ملی می‌شود. افزون بر این، توجه به مشارکت تربیتی و پرورش نسل متعهد و مشارکت‌جو با محوریت خانواده، آموزش و رسانه، از ارکان پایداری نظام تلقی می‌شود.

تشکر و سپاسگذاری

بدین وسیله، از همه پژوهشگرانی که یافته‌هایشان در این تحقیق به کار رفته، صمیمانه سپاسگزارم.

تعارض منافع

این تحقیق برای نویسنده هیچ نوع تضاد منافی ایجاد نکرده است.

منابع مالی

این پژوهش هیچ کمکی از نهادهای مالی عمومی، تجاری یا غیرانتفاعی دریافت ننموده است.

کتابنامه:

قرآن کریم.

آب نیکی، حسن (۱۳۹۶). بررسی مشارکت سیاسی در میان طبقه متوسط جامعه ایران. پژوهش سیاست نظری، ۲۱، ۵۷-۸۳.

آریان پور، محمد، اباذری، مرتضی و بهرامی قصرچمی، خلیل (۱۴۰۲). بررسی چالش‌ها و راهکارهای مشارکت سیاسی آگاهانه در نظام انتخاباتی جمهوری اسلامی ایران. سیاست پژوهی ایرانی، ۱۰۹-۱۳۰.

اسماعیل پور، توحید، نظریان مفید، محمدتقی، شیخی، سینا، نوده فراهانی، اسماعیل، عبدالحسین زاده، محمد، کریمی فرد، حسن، ناصری جزه، محمود و عبدالملکی، مهدی (۱۴۰۲). درآمدی بر منشور حکمرانی مردمی. ماهنامه گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۳۱(۳)، (۱۸۹۵۶).

بشرویه، حسین (۱۳۸۰). درس‌های دموکراسی برای همه. تهران، انتشارات نگاه معاصر. خامنه‌ای، سید علی. (بی‌تا). مجموعه بیانات، پیام‌ها و نامه‌ها (۱۳۶۸-۱۴۰۰). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای. <https://farsi.khamenei.ir/>. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۲). لغت‌نامه دهخدا. تهران، دانشگاه تهران.

سبزواری، ملاهادی (۱۳۶۹). شرح منظومه. (ترجمه حسن زاده آملی). تهران، نشر ناب. سلطان محمدی، حسین (۱۳۹۸). پاسخ‌گویی و حکمرانی مطلوب در حکومت دینی. حکومت اسلامی، ۲۴(۴)، ۵۷-۷۸.

کشتکار، مهران و حاتمی، حمیدرضا (۱۳۹۴). الگوی مفهومی مشارکت سازمان‌یافته مردمی برای تحقق استحکام ساخت درونی قدرت نظام. مطالعات راهبردی بسیج، ۱۸(۶۹)، ۳۹-۶۷.

فتحی، یوسف (۱۳۹۸). نقش مردم در سیاست، مبانی و پیامدهای آن در اندیشه سیاسی امام خمینی. پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۳۱(۹)، ۷۹-۹۵.

عبدالمحمد سقا، امین و طاهری، علی (۱۴۰۳). موانع مشارکت مردم در امور عمومی و بیان راهکارهای ارتقای آن برای گسترش مشارکت همگانی در راستای سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه. سیاست‌های راهبردی و کلان، ۱۲(۴۷)، ۶۸۶-۷۲۰.

عقیلی، سید وحید و باستی، حمدالله (۱۳۸۸). موانع مشارکت اجتماعی و راه‌های تقویت آن در رادیو. پژوهش‌های ارتباطی، ۱۷(۶۴)، ۱۳۳-۱۵۷.

عنبرمو، منصور (۱۴۰۰). بررسی الگوی حکمرانی مطلوب اسلامی در اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، دومین همایش ملی بازنمایی گفتمان

انقلاب اسلامی مبتنی بر بیانیه گام دوم. تهران، <https://civilica.com/doc/1329058>.

فیض‌مندیان، پریسا (۱۳۹۶). فرهنگ و توسعه مشارکت مردمی. فصلنامه روانشناسی، علوم اجتماعی و علوم تربیتی ۱ (۳). ۱۱۲-۱۰۰.

طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۶۳). المیزان فی تفسیر القرآن (مترجم: ناصر مکارم شیرازی). قم، بنیاد علمی و فکری علامه طباطبائی.

طالشی، مصطفی و عفتی، محمد (۱۳۹۶). برنامه‌ریزی مشارکتی. تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور.

معین، محمد (۱۳۶۲). فرهنگ معین (جلد ۱). تهران، امیرکبیر.

ملک‌زاده، محمد شریف (۱۳۸۴). مدیریت مشارکتی. قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی.

نیازی، محسن (۱۳۸۵). تبیین مشارکت اجتماعی شهروندان کاشان. فصلنامه کاشان شناخت، (۲)، ۱۲۷-۱۴۷.

نوریان، احسان، گلپایگانی، حسن و بهشتی‌نیا، ادریس (۱۴۰۲). رویکردهای جمهوری اسلامی ایران به مشارکت سیاسی به عنوان زیربنای مشروعیت سیاسی با تاکید بر نقش احزاب و تبیین ابعاد ژئوپلیتیک آن. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۳ (۵۱)، ۵۶۰-۵۷۲.

موسوی‌جشنی، صدرالدین، بختیاری، علی اکبر و کشاورز شکر، عباس (۱۴۰۲). الگوی مردم‌سالاری دینی به مثابه شیوه زیست مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای. پژوهش‌های سیاست اسلامی، ۱۱ (۲۳)، ۷۰-۹۵.

یوسفی، احمدعلی و جلالی، عبدالله (۱۴۰۲). بیانیه گام دوم؛ اقتصاد و رسانه مردم محور. تهران، دین و رسانه.

- Ab Niki, H. (2017). Barrasi-ye mosharakat-e siyasi dar miyan-e tabaqe-ye motavasset-e jame'e-ye Iran [Investigating political participation among the middle class of Iranian society]. Pizhuhish-e Siyasat-e Nazari, *21*, 57-83.
- Aghili, S. V., & Basti, H. (2009). Mavane'-e mosharakat-e ejtemai va rahha-ye taqviyat-e an dar radio [Barriers to social participation and ways to strengthen it in radio]. Pajouheshha-ye Ertebati, *17*(64), 133-157.
- Anbarmoo, M. (2021). Barrasi-ye algo-ye hokmrani-ye matlub-e eslami dar andisheh-ye rahbar-e mo'azzam-e enqelab-e eslami ba ta'kid bar bayaniyeh-ye gām-e dovvom-e enqelab-e eslami [Investigating the model of desirable Islamic governance in the thought of the Supreme Leader of the Islamic Revolution with emphasis on the Second Step

- statement]. Paper presented at the Second National Conference on Representing the Discourse of the Islamic Revolution Based on the Second Step Statement, Tehran. <https://civilica.com/doc/1329058>
- Ariyanpur, M., Abazari, M., & Bahrami-Ghasrchami, K. (2023). Barrasi-ye chalesha va rahkardha-ye mosharakat-e siyasi-ye agahaneh dar nezam-e entekhabati-ye Jomhuri-ye Eslami-ye Iran [Investigating the challenges and solutions of informed political participation in the electoral system of the Islamic Republic of Iran]. *Siyasat Pajouhi-ye Irani*, 109–130.
- Arnstein, Sherry (1969) A Ladder of Citizen Participation, *AIP Journal*, 216-224.
- Bashiriyeh, H. (2001). *Darsha-ye democrasi baraye hame* [Lessons of democracy for everyone]. Negah-e Moaser.
- Dahl, R. A. (1989). *Democracy and its critics* (p. 22). Yale University Press.
- Dehkhoda, A. A. (1993). *Loghatnameh-ye Dehkhoda* [Dehkhoda dictionary]. University of Tehran.
- Esmailpour, T., Nazarian Mofid, M. T., Sheykhi, S., Nodeh Farahani, E., Abdolhosseinzadeh, M., Karimifard, H., Naseri Jazzeh, M., & Abdolmaleki, M. (2023). *Daramadi bar manshur-e hokmrani-ye mardomi* [An introduction to the charter of popular governance]. *Mahnameh-ye Gozashha-ye Karshenasi-ye Markaz-e Pizhuhishha-ye Majles-e Shura-ye Eslami*, *31*(3), Article 18956.
- Fathi, Y. (2019). *Naqsh-e mardom dar siyasat, mabani va payamadha-ye an dar andisheh-ye siyasi-ye Emam Khomeini* [The role of people in politics, its foundations and consequences in the political thought of Imam Khomeini]. *Pajouheshnameh-ye Enqelab-e Eslami*, *9*(31), 79–95.
- Fezmandian, P. (2017). *Farhang va tose'e-ye mosharakat-e mardomi* [Culture and development of popular participation]. *Fasname-ye Ravanshenasi, Olum-e Ejtemai va Olum-e Tarbiyati*, *1*(3), 100–112.
- Keshtkar, M., & Hatami, H. R. (2015). *Algo-ye mafhumi-ye mosharakat-e sazman-yafte-ye mardomi baraye tahaghogh-e estehkam-e sakht-e daruni-ye ghodrat-e nezam* [Conceptual model of organized popular participation for realizing the internal structural strength of the system's power]. *Motale'at-e Rahbordi-ye Basij*, *18*(69), 39–67.

- Khamenei, S. A. (n.d.). *Majmu'e-ye bayanat, payamha va nameha (1368-1400)* [Collection of speeches, messages, and letters (1989–2021)]. Website of the Office for Preservation and Publication of the Works of Grand Ayatollah Khamenei. <https://farsi.khamenei.ir/>
- Malekzadeh, M. S. (2005). Modiriyat-e mosharakati [Participatory management]. Islamic Azad University of Qazvin.
- Moin, M. (1983). Farhang-e Moin (Vol. 1) [Moin dictionary]. Amir Kabir.
- Mousavi Jashni, S., Bakhtiari, A. A., & Keshavarz Shokri, A. (2023). Algo-ye mardomsalari-ye dini be masabeh-ye shive-ye zist mabni bar didgah-e Ayatollah Khamenei [The model of religious democracy as a way of life based on the perspective of Ayatollah Khamenei]. Pajouheshha-ye Siyasat-e Eslami, *11*(23), 70–95.
- Niazi, M. (2006). Tabyin-e mosharakat-e ejtemai-ye shahrivandan-e Kashan [Explaining social participation of Kashan citizens]. Faslname-ye Kashan-shenakht, (2), 127–147.
- Nouriyani, E., Golpaygani, H., & Beheshtinia, E. (2023). Roykardha-ye Jomhuri-ye Eslami-ye Iran be mosharakat-e siyasi be onvan-e zibana-ye mashru'iyat-e siyasi ba ta'kid bar naqsh-e ahzab va tabyin-e ab'ad-e zheopolitik-e an [Approaches of the Islamic Republic of Iran to political participation as the foundation of political legitimacy with emphasis on the role of parties and explanation of its geopolitical dimensions]. Faslname-ye Joghrafia (Barnamerizi-ye Mantaqe'i), *13*(51), 560–572.
- Sabzevari, M. H. (1990). Sharh-e manzumeh [Commentary on the Manzumeh] (H. Hassanzadeh Amoli, Trans.). Nashr-e Nab.
- Saqqa, A. A., & Taheri, A. (2024). Mavane'-e mosharakat-e mardom dar omur-e omumi va bayan-e rahkardha-ye erteqa-ye an baraye gostaresh-e mosharakat-e hamegani dar rastay-e siyasatha-ye kolli-ye barnameh-ye chaharom-e tose'e [Barriers to people's participation in public affairs and solutions for its enhancement to expand public participation in line with the general policies of the Fourth Development Plan]. Siasat-ha-ye Rahbordi va Kalan, *12*(47), 686–720.
- Soltan Mohammadi, H. (2019). Pasokhgu'i va hokmrani-ye matlub dar hokumat-e dini [Accountability and good governance in religious government]. Hokumat-e Eslami, *24*(4), 57–78.
- Tabatabai, S. M. H. (1984). Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an (N. Makarem Shirazi, Trans.).

Allameh Tabatabaei Scientific and Intellectual Foundation.

Taleshi, M., & Eftati, M. (2017). Barnamerizi-ye mosharakati [Participatory planning]. Payame Noor University Press.

The Holy Quran.

Yousefi, A. A., & Jalali, A. (2023). Bayaniyeh-ye Gam-e Dovvom; Eqtesad va resane-ye mardom-mehvar [Second Step statement; people-centered economy and media]. Din va Resaneh.